

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE HEESCH

INHOUD:

1.	Woord vooraf	2
2.	Criteria	3
3.	Werkwijze	6
4.	Historische karakteristiek van Heesch	9
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	13
6.	Literatuurlijst	21
7.	Kaart gemeente Heesch (bijlage)	

MON20

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Heesch maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks de vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van monumenten van Bedrijf en Techniek in het zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de IBM opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdende proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1988-89 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO. Tevens is gebruik gemaakt van een in 1979 door N.C.M. Maes voor de gemeente verrichte Cultuurhistorische Inventarisatie.

Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, augustus 1989.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

o Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudigvoorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerenhoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal - beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal tezamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daarvoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluiten? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving en in hoeverre is het door veranderingen verstoord? Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onzerzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN HEESCH

Landschap

De gemeente bestaat uit de kern Heesch en een deel van de kerkdorpen Vinkel en Loosbroek. Voorts treffen we hier de gehuchten Berkt, Munnikens-Vinkel, Lage Wijst, Hooge Wijst, Broekhoek, Zoggel en Stelt aan.

De grenzen van de gemeente zijn in het algemeen zeer rechtlijnig getrokken door de voormalige heidegebieden en volgen voor een deel het beloop van oude landwegen en een enkele waterloop. Ten noorden grenst de gemeente aan Oss, ten oosten aan Nistelrode, ten zuiden aan Heeswijk-Dinther en ten westen aan Geffen.

In het zuiden stroomt een tweetal waterlopen: de Venloop, later Bleekloop en de Graanloop/Wetering, die beide onder Vinkel uitmonden in de Grote Wetering, welke het water naar Den Bosch afvoert.

Het zuidelijk en westelijk deel der gemeente, boven Loosbroek ligt op ca. 6,5 tot 7 meter boven N.A.P., het noordoostelijk deel ligt op 11 tot 14 meter. Dit forse hoogteverschil wordt veroorzaakt door de Peelrandbreuk die de gemeente doorsnijdt. Op de hogere Peelhorst in het noordoosten heeft zich hoogveen gevormd, dat intussen is ontgonnen. De overgang naar het lager gelegen gebied is plaatselijk bij Hooge Wijst, zeer steil. Op deze delen komen kleilenzes voor die leiden tot de Wijstverschijnselen. Hierdoor zijn de hoge gronden drassiger dan de lager gelegen gebieden.

De bodem bestaat grotendeels uit hier en daar lemig tot sterk lemig zand, tijdens en na de laatste ijstijd door wind en water afgezet. In het noorden rondom de kern Heesch bevinden zich dekzandruggen.

Het landschap binnen de gemeente valt uiteen in de volgende eenheden:

- a. De bebouwde kommen van Heesch, Vinkel en Loosbroek.
- b. De oude akkergronden rondom de kom van Heesch.
- c. De al in de 18e eeuw ontgonnen Nieuwe Erven ten westen van de kom.
- d. De voormalige heidegronden, nu gedeeltelijk tot wei- en akkerland ontgonnen en gedeeltelijk met bos beplant.

Nederzettingen

De kern Heesch wordt in 1191 genoemd en is een van oorsprong agrarische nederzetting, ontstaan op sinds de middeleeuwen door bemesting ontstane hoger gelegen akkerbodems. De parochie Heesch is in de 12e eeuw vanuit Oss gesticht. De kerk lag iets noordelijk van de hoofdweg, nabij de Goorstraat-Osseweg. De kerk werd in 1811 teruggegeven aan de katholieken, die lange tijd hadden gekerkt in een schuurkerk in de buurtschap Heelwijk. De vervangende neogotische kerk aan de hoofdweg werd in 1865-68 gebouwd, vermoedelijk op de plaats van een vroeger hospitaal voor reizigers, dat al in de late middeleeuwen bestond. Deze kerk is na brand in 1961 door nieuwbouw vervangen. De middeleeuwse kerk verdween al in 1868.

De oude structuur is herkenbaar in de wegenpatronen, die globaal van west naar oost lopen. De hoofstructuur wordt echter bepaald door twee belangrijke doorgaande wegen, die al in de middeleeuwen aanwezig waren. Het betreft de

oost-west lopende oude weg van Den Bosch naar Grave en Duitsland en de noord-zuid lopende weg van Oss en de Maaskant naar Uden en Nistelrode. Deze wegen werden in de vorige eeuw meerdere malen verbeterd, onder meer in 1848 de weg naar Oss en 1826 de weg naar Grave.

De hoofdwegen leidden tot veel verkeer, vooral na de verbeteringen in de vroege 19e eeuw. In 1829 lezen we: "De nieuw aangelegde baan heeft voor deze plaats ene aanmerkelijke verfraaiing teweeg gebracht en zal meer en meer aanleiding geven tot het zetten van nieuwe gebouwen". In 1944 ontstond veel oorlogsschade. Daaropvolgende nieuwbouw en de dorpsuitbreidingen op de akkerbodems hebben wijzigingen gebracht. Eveneens ingrijpend waren de verbreding en de aanleg van fietspaden aan de hoofdweg in 1929 en de omlegging ten noorden van de kom in 1971-73. De tramverbinding Veghel-Oss (1885) was al in 1939 opgeheven.

Vinkel ligt ten dele binnen de gemeente en is een marginaal heidegehucht dat in de 19e eeuw uitgroeide tot een kerkdorp. De parochie werd in 1884 gesticht.

Ook het langgerekte Loosbroek is een ontginningsgehucht dat al in de middeleeuwen bestond en een eigen kapel had, nu vervangen door een parochiekerk.

Zoggel wordt al in de 16e eeuw genoemd. Berkt is een laat 18e of vroeg 19e eeuwse nederzetting. Beide gehuchten liggen in de heide-ontginning uit eind 18e eeuw en jonger. Deze ontginning is herkenbaar aan de rechtlignige verkaveling met oost-west lopende wegen, doorsneden door dwarswegen en haaks gerichte percelen. De naam Nieuwe Erven duidt al op deze ontginningen. Berkt heeft een kasteelachtig landhuis uit de vroege 19e eeuw.

De oude relatie tussen landschap, nederzetting en bebouwing is in een aantal gebieden zeer herkenbaar gebleven. In de omgeving van Berktstraat en Kasteellaan ligt het oude kasteel en zijn relictten van oude lanen aanwezig. Zoggelstraat en Nieuwe Erven tonen een verkaveling die in zijn rechtlignigheid typerend is voor een ontginning uit de 18e of vroege 19e eeuw. Ten noorden van de kom tenslotte ligt de Mgr. van den Hurkiaan met een reeks gave wederopbouwboerderijen.

Bebouwing en groenelementen

Woonhuizen

Als oorspronkelijk agrarische nederzetting kent Heesch betrekkelijk weinig oudere woonhuizen. De meeste bevinden zich in de dorpskern, die thans door oorlogsschade en nieuwbouw na 1944 een eigentijds karakter heeft.

Het Dorp 92 uit 1770 is een boerderijwoning die een zeer gaaf interieur heeft achter een in 1905 vernieuwde gevel. Jongere woningen zijn 't Dorp 106 en 133 (1906), waarvan de laatste opvalt door een rijke detaillering in metselwerk, topgevel en dakkapellen. No. 107 is wat eenvoudiger. Schoonstraat 12 (1927) en 6-8 zijn allereenvoudigste burgerwoningen met T-ramen en luiken. Dorpsstraat 46 (Loosbroek) is de voormalige schoolmeesterswoning met getoogde zesruits ramen uit ca. 1910.

Na 1944 is een omvangrijke bouwactiviteit op gang gekomen. In de traditionele vormen van de "wederopbouw" verrezen aan de hoofdstraat ('t Dorp) onder meer de panden 86-90 met ingezwenkte gevels en de dubbele woningen 33-35 en 36-38. Ten zuiden van de rechtlignige rijksweg bouwde men aan de Molenstraat, Kerkstraat, en Wilhelminalaan gekoppelde dubbele volkswoningen in lange reeksen. Al deze

woningen hebben grote tuinen, hoge zadeldaken en lagere bijgebouwen, passend in een landelijke nederzetting. Rond 1955-60 tenslotte verrezen enige in Bossche School-trant gedetailleerde vrijstaande woningen. Voorbeelden zijn 't Dorp 31 en 105 en een reeks dubbele woningen Hoogstraat 39-53.

Boerderijen

Het grote bestand aan gave boerderijen is sinds enige decennia sterk afgenomen, niet zozeer door sloop als wel door ingrijpende verbouwingen. Vanaf 1950 werden boerderijen aangepast door het vergroten van ramen of het vernieuwen van stallen en schuren. Recent is een tendens waarneembaar, waarbij vervallen boerderijen in oude trant worden herbouwd. Hoe goed bedoeld ook, bij een dergelijke herbouw is gaat de historische waarde volledig verloren. Voorbeelden hiervan zijn de panden Achterste Groes 7 (foto A-B), Mgr. van den Hurkiaan 8 (foto C-D) en Zoggelsestraat 55, die in de oude hoofdvorm met historiserende details zijn herrezen.

De oudst bewaarde boerderijen kunnen uit de 18e of vroege 19e eeuw dateren. Gave voorbeelden zijn onder meer Berktstraat 6, Deken van der Cammenweg 31 en Bunderstraat 1. Vooral de laatste is uitermate gaaf met gebint en oorspronkelijke indeling. De hoge ouderdom is hier ook afleesbaar aan het lage muurwerk, dat ter plaatse van de staldeuren is opgelicht. Wijststraat 3 en Zoggelsestraat 106 zijn waarschijnlijk uit dezelfde periode en hebben onder meer kleine roederamens en gave interieurdetails. Gedateerde voorbeelden zijn de Osseweg 5-7 uit 1812 (met balkdragende muren in plaats van een gebint) en de fraaie boerderij Lindenlaan 11 uit 1806.

De meeste boerderijen zijn vertegenwoordigers van het kortgeveltype met dwarsgerichte deel. Dorpstraat 74 en 92 (jaarankers 1847) zijn echter kortgevelboerderijen. Een uiterst fraaie T-boerderij is Venhofstraat 18 uit de vroege 19e eeuw, met in het muurwerk een ouder fragment beeldhouwwerk. Het complex 't Dorp 92 is al bij woonhuizen genoemd. Dit uiterst gave geheel heeft enige agrarische bijgebouwen uit 1867 en 1900-10.

Ook in de latere 19e eeuw worden kort- en langgevels gebouwd, veelal met balkdragende zijmuren. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 62 en 72, Huis Deelen 4, Osseweg 39, Vinkelsestraat 155 (met beeld in gevelnis) en Zoggelsestraat 75. Uit dezelfde tijd dateren Achterste Groes 13 en 14-16, Vinkelsestraat 57 en 73 en Zoggelsestraat 68. De gebinten kunnen er hier echter op wijzen dat het om oudere panden gaat die in de loop van de vorige eeuw werden versteend. De la Sallestraat 9 is een voorbeeld van een klein keuterijtje. Schoonstraat 33 is een boerderijcomplex met vrijstaande schuren (1897). Het boven al eerder genoemde woonhuis 't Dorp 133 heeft ook enige schuren die wijzen op een vroegere agrarische functie.

De na 1944 tot stand gekomen "wederopbouwboerderijen" zijn in het algemeen langgevels met traditionele details. Een gave reeks bevindt zich aan de Mgr. van den Hurkiaan 3, 12, 14 en 16.

Industriële gebouwen

Bosschebaan 35 is een bedrijfsgebouw met fabrikantenwoning uit begin 20e eeuw. Goorstraat 4 is het voormalige pakhuis van de N.C.B.